

Katarzyna Sucharkiewicz

Muzeum Częstochowskie

ORCID: 0009-0003-4511-3578

Pionierki, twórczynie, reformatorki – kobiety częstochowskiej kultury pierwszych lat powojennych

Problematyka artykułu koncentrować będzie się na zagadnieniu roli kobiet aktywnych w Częstochowie w pierwszych latach powojennych. Przybliżone zostaną sylwetki artystek, przedstawicielek kultury i edukacji. Celem artykułu jest odpowiednie przedstawienie ich roli i zasług w odbudowaniu struktury życia kulturalnego miasta w tamtym niełatwym okresie.

Nim przejdę do postaci bohaterek opracowania, warto, chociaż skrótowo, zaprezentować częstochowskie środowisko twórcze lat 40. i 50. XX w. Kształtowali je zarówno lokalni plastycy i autorzy dzieł literackich, jak i ci, którzy trafili tu w czasie okupacji, m.in. wysiedleni z województw poznańskiego i pomorskiego, czy – w największej liczbie – z Warszawy po upadku powstania¹. Do grona zamiejskowych literatów i artystów należeli uznani twórcy, a wśród nich kobiety, literatki i pisarki: Zofia

---

¹ Robert Sikorski, *Pomoc uchodźcom z Warszawy przez Polski Komitet Opiekuńczy w Częstochowie po powstaniu w latach 1944–1945*, „Ziemia Częstochowska” 2015, t. 41, s. 59–64.

Kossak-Szatkowska (Kossak-Szczucka)² i Stefania Podhorska-Okołów³ oraz plastyczki: Wanda Romeyko-Hurko⁴, Zofia Trzcińska-Kamińska⁵,

² Zofia Kossak (1889-1968) – publicystka, powieściopisarka, współzałożycielka dwóch tajnych organizacji w okupowanej Polsce: Frontu Odrodzenia Polski oraz Rady Pomocy Żydom Żegota. Autorka książek, m.in. *Pożoga*, *Krzyżowcy*, *Król trędowaty*, *Bez oręża*, *Z otchłani*. Do Częstochowy przyjechała wraz z córką Anną w październiku 1944 r. Zamieszkały początkowo przy ul. Berka Joselewicza u Filomeny i Edwarda Usakiewiczów, małżeństwa, które udostępniło swoje mieszkanie wielu uchodźcom z Warszawy. Mieszkały też przy ulicach Krótkiej, Garibaldiiego, św. Barbary. Pisarka ukrywała się pod nazwiskiem Sikorska. Przebywając w Częstochowie, spisała wspomnienia z pobytu w obozie Auschwitz-Birkenau, zatytułowane *Z otchłani*. Zofia Kossak zaangażowała się również we wznowienie wydawania tygodnika katolickiego „Niedziela” i współorganizowała jego redakcję. Na łamach pierwszych numerów czasopisma ukazały się m.in. jej wspomnienia obozowe. Za: Hanna Szczechowicz, *Zofia Kossak-Szczucka. Lata wojny 1939-1945*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2008, t. 21, s. 54; Filomena Helena Usakiewicz, Edward Usakiewicz, *Pani Zofia, jaką ją pamiętamy*, w: *Zwyczajna świętość. Wspomnienia o Zofii Kossak*, red. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Katowice-Cieszyn: Macierz Ziemi Cieszyńskiej, 1997, s. 80-81; Romuald Rybicki, *Zofia Kossak w częstochowskim domu dziecka*, w: *Zwyczajna świętość. Wspomnienia o Zofii Kossak...*, s. 77.

³ Stefania Podhorska-Okołów (1884-1962) – pisarka, publicystka, tłumaczka. Była redaktorką naczelną tygodnika „Bluszcz” w latach 1921-1922 i 1927-1939. W Częstochowie przebywała od 1944 r. do marca 1948 r. Współpracowała z redakcją „Głosu Narodu” (od czerwca 1947 r. dziennik wydawany był pod nazwą „Życie Częstochowy”). Organizowała w częstochowskim Klubie Literackim wieczorki autorskie, spotkania z pisarzami. Za: Stefania Podhorska-Okołów, *List z Warszawy*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 117, s. 3; Tadeusz Kwaśniewski, *Tramwaj ruszył. Na marginesie pożegnania p. Stefanii Podhorskiej-Okołów*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 90, s. 5.

⁴ Wanda Romeyko-Hurko (1890-1978) – malarka i ilustratorka, projektantka okładek do czasopism i książek. Absolwentka warszawskiej Szkoły Dekoracyjno-Artystycznej Cecylii Chalusi i Antoniny Dunin. Od 1919 r. uczęszczała do prywatnej Szkoły Sztuk Pięknych Konrada Krzyżanowskiego w Warszawie. Uprawiała malarstwo olejne (wczesny okres twórczości) i akwarelowe, rysunek (w tym rysunek reportażowy), grafikę. Wykonywała ilustracje do książek i czasopism dla dzieci i młodzieży. Zajmowała się pracą pedagogiczną (w 1919 r. otrzymała nominację na nauczycielkę rysunku w szkolnictwie państwowym). W Częstochowie na początku 2. połowy lat 40. XX w. blisko współpracowała z siostrami zmartwychwstankami, Jozafatą Bogolubow i Anielą Józefowicz. Za: Romana Zdziarska Rewska, *Romeyko-Hurko, Wanda (1890-1978)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 31, red. Emanuel Rostworowski, Kraków-Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988-1989, s. 667-669; Anieli Józefowicz CR, „Buda”. *Eksperymentalny Ośrodek Pedagogiczny Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego w Częstochowie*, w: *Wspomnienia o Siostrze Jozafacie Bogolubow CR*, red. Ewa Hanter, Warszawa-Szydłowiec: Wydawnictwo Ikona, 2013, s. 40.

⁵ Zofia Trzcińska-Kamińska (1890-1977) – rzeźbiarka i medalierka, żona Zygmunta Kamińskiego, profesora Politechniki Warszawskiej. Kształciła się m.in. w prywatnej szkole ma-

Maria Wierzbicka, Erna Rosenstein⁶, Anna Gosławska-Lipińska (Ha-Ga)⁷, a także badaczka kultury ludowej Janina Oryźyna⁸. Niektóre

larskiej Miłosza Kotarbińskiego w Warszawie, w warszawskiej SSP oraz w prywatnej pracowni malarskiej Władysława Ślewińskiego, a także w uczelniach wiedeńskich i paryskich. Należała do ugrupowania artystycznego „Rytm”, Towarzystwa „Sztuka”, grupy „Sztuka Krakowska”. Trzczińska-Kamińska była autorką rzeźb i płaskorzeźb religijnych, projektów pomników, wyobrażeń portretowych oraz historycznych. Uprawiała ponadto rzeźbę architektoniczną, projektowała monety, medale i ryngrafy. W czasie II wojny światowej po Powstaniu Warszawskim razem z mężem Zofia znalazła się w Częstochowie. Odnowili kontakt z Anielą Józefowicz CR, z którą poznała się wcześniej w Warszawie, i podjęła współpracę z fabryką „Czyn”. Zaprojektowała dla niej płaskorzeźby, krucyfiksy, figurki. Za: Katarzyna Sucharkiewicz, *Czyn-iąc piękno. Działalność częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*, katalog wystawy, Częstochowa: Muzeum Częstochowskie, 2022, s. 71-77; Anna Lasocka, *Sylwetki. Zofia Trzczińska-Kamińska*, „Słowo Powszechne” 1948, nr 151, s. 4; Andrzej Pieńkos, „Jutrzenka” Zofii Trzczińskiej-Kamińskiej – *blyskotliwy debiut legionistki i tercjanki*, <https://www.lazienki-krolewskie.pl/public/upload/download/Pie%C5%84kos%20Andrzej%20-%20Trzci%C5%84ska.pdf> [dostęp: 2.08.2023]; Jerzy Stokowski, *Zofia Trzczińska-Kamińska. Katolicka rzeźbiarka*, „ABC Nowiny Codzienne. Dodatek Niedzielny” 1938, nr 160, s. 5; Wanda Pieńkowska, *Plastyka w służbie kościoła*, „Słowo Powszechne” 1951, nr 138, s. 4.

⁶ Erna Rosenstein (1913-2004) – malarka i poetka. Studiowała na uczelniach artystycznych w Wiedniu i Krakowie. Po wojnie związała się z teatrem Tadeusza Kantora i Grupą Krakowską. Jej twórczość nosi cechy stylistyki surrealistycznej, obrazowania metaforycznego. W latach 50. i 60. XX w. w jej pracach dominują formy organiczne. W obrazach z lat 70. pojawiają się struktury geometryczne, a kompozycje są bardziej uporządkowane. Dramatyczne wydarzenia wojenne spowodowały, że Erna Rosenstein znalazła się w 1944 r. w Częstochowie. Tutaj ukrywała się, pod nazwiskiem Heleny Powalskiej, do końca okupacji, m.in. w mieszkaniu swojej przyjaciółki z czasów studiów, artystki Bogumiły Zbiróg-Malec i jej matki Zofii Zbiróg. Za: Anda Rottenberg, *Sztuka w Polsce 1945-2005*, Warszawa: Wydawnictwo Stentor, 2005, s. 420; Jerzy Piwowarski, Jacek Mróz, *Bogumiła Zbirożanka Malec (1913-1987)*, Częstochowa: Częstochowski Klub Miłośników Historii im. Mecenasu Jana Pietrzykowskiego, 2017, s. 32-33.

⁷ Anna Gosławska-Lipińska (1915-1975) – rysownicza. Studiowała w ASP w Warszawie (1935-1939) w pracowni Tadeusza Pruszkowskiego. Ukończyła też roczny kurs malarstwa i rysunku w warszawskiej prywatnej Szkole Malarstwa i Rysunku im. Konrada Krzyżanowskiego. Ceniona ilustratorka książek dla dzieci (m.in. J. Tuwima *Zosia Samosia*). Publikowała rysunki m.in. w pismach dziecięcych (np. w „Świerszczyku”) i satyrycznym czasopiśmie „Szpilki”. W Częstochowie wraz z mężem prowadziła pracownię krawiecką. Eryk projektował stroje, a Anna szyła. Mimo że przebywali w mieście krótko, niewiele ponad miesiąc, włączyli się w organizację życia kulturalnego. Eryk uczestniczył m.in. w zebraniu założycielskim ZPAP. Za: Agata Napiórkowska, *Ha-Ga. Obrazki z życia*, Warszawa: Wydawnictwo Marginesy, 2023, s. 123.

⁸ Janina Oryźyna (1893-1986) z wykształcenia była nauczycielką języków obcych. Malarstwa uczyła się w rodzinnym Wilnie. Już jako młoda dziewczyna pisała artykuły o sztuce

z wymienionych osób przebywały tu tylko czasowo, inne, jak np. warszawska malarka Wanda Zagórska, osiedliły się na stałe. Nawet krótkoterminowy pobyt, praca i działalność tych kobiet – tak interesujących osobowości twórczych – w Częstochowie wpłynęły na aktywizację procesów rozwojowych środowiska lokalnego.

W wielu miastach Polski życie kulturalne zaczęło się odradzać zaraz po wojnie. Działalność wznawiały szkoły i wyższe uczelnie, otwierano teatry, muzea, biblioteki. Dość szybko odbudowały się również częstochowskie instytucje kulturalne oraz lokalne organizacje i stowarzyszenia artystyczne. Podejmowano ciekawe projekty wystawiennicze, popularyzatorskie i edukacyjne. Inicjatorkami wielu z nich były kobiety.

W artykule przybliżę postaci: Heleny Hohensee-Ciszewskiej – pierwszej dyrektorki Muzeum Regionalnego w Częstochowie (obecnie: Muzeum Częstochowskie), zarządzającej instytucją w latach 1950–1958, Marii Wierzbickiej – współzałożycielki lokalnej szkoły plastycznej (obecnie: Zespół Szkół Plastycznych im. Jacka Malczewskiego) i jej dyrektorki w latach 1946–1964, Bogumiły Malec – inicjatorki utworzenia miejscowego Oddziału Związku Polskich Artystów Plastyków, artystki awangardowej i nauczycielki, oraz Wandy Szrajberówny – uznanej ceramiczki,

---

do branżowych czasopism. Jej wielką pasją okazało się ludowe rękodzieło i szeroko rozumiany przemysł ludowy. Miała rozległą wiedzę etnograficzną. Była współzałożycielką i szefową Referatu Ludowego Przemysłu Zdobniczego utworzonego w 1920 r. przy Ministerstwie Przemysłu i Handlu. Po wojnie objęła kierownictwo Wydziału Sztuki Ludowej w Centralnym Instytucie Kultury powołanym przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. W 1949 r. organizowała od podstaw Wydział Sztuki Ludowej w Centrali Przemysłu Ludowego i Artystycznego, zwanej w skrócie Cepelią. W 1958 r. powołany został w Związku Spółdzielni „Cepelia” Wydział Artystycznej Wytwórczości Ludowej, którego zadaniem było porządkowanie i systematyzowanie zagadnień sztuki ludowej. Janina Orynżyna opracowała wówczas m.in. koncepcję regionalnych izb twórczych. Pisała artykuły i książki popularyzujące sztukę ludową. Będąc na emeryturze, zajęła się pracą artystyczną, uprawiała malarstwo i rysunek. Za: Aleksander Jackowski, *Janina Orynżyna*, „Polska Sztuka Ludowa” 1986, t. 40, nr 3–4, s. 252; Halina Kenarowa, *Nigdy za późno! Malarstwo Janiny Orynżyny*, „Polska Sztuka Ludowa” 1986, t. 40, nr 3–4, 1986, s. 249. Janina Orynżyna, podobnie jak Irena Lachowicz, trafiła do Częstochowy po upadku Powstania Warszawskiego. W trakcie kilkumiesięcznego pobytu w mieście prowadziła badania nad wytwórczością dewocyjną miejscowych rzemieślników. Wyszukiwała, notowała i dokładnie opisywała wyroby nawiązujące do starych tradycji malarskich. Pokłosem jej pracy badawczej i odbytych tu kwerend jest artykuł *Dewocjonalia częstochowskie* opublikowany w „Polskiej Sztuce Ludowej” w 1976 r.

która kierowała w Częstochowie Fabryką Wyrobów Ceramicznych „Czyn”, prowadziła Kursy Pamiątkarstwa Regionalnego i zajęcia z ceramiki w szkole plastycznej.

Podstawą źródłową artykułu są dokumenty archiwalne z zasobów państwowych, kościelnych i prywatnych oraz prasa codzienna. Odwołuję się też do literatury przedmiotu i katalogów wystaw.

Jako pierwszą przedstawię sylwetkę Heleny Hohensee-Ciszewskiej (1912–1991)⁹, która w 1950 r. objęła funkcję kierowniczką Muzeum Regionalnego w Częstochowie¹⁰, a w 1951 r. dyrektorki placówki i przez kolejne lata miała kluczowy wpływ na jej rozwój¹¹. Opracowała program koncep-

⁹ Helena Hohensee-Ciszewska, przyszła dyrektor Muzeum Regionalnego w Częstochowie, w 1930 r. ukończyła Liceum im. Zofii Wołoskiej w Warszawie. Następnie przez pięć lat – także w stolicy – uczyła się w Szkole Malarstwa i Rysunku Blanki Mercère, a od 1932 r. na Wydziale Humanistycznym sekcji historii sztuki Uniwersytetu Warszawskiego. Od 1935 r. kontynuowała naukę na tym samym kierunku na Uniwersytecie Poznańskim, gdzie w 1938 r. uzyskała dyplom i tytuł magistra filozofii w zakresie historii sztuki. Kształciła się również po wojnie, zdobywając w 1971 r. na Wydziale Psychologii i Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego stopień doktora. Do Częstochowy H. Hohensee-Ciszewska przeprowadziła się wraz z rodziną na początku lat 40. XX w. Pracę w muzeum zakończyła w 1958 r. i przeniósła się do Warszawy. Znalazła zatrudnienie w Ministerstwie Kultury i Sztuki, w Zarządzie Szkół Artystycznych w Warszawie, a następnie w Centralnym Ośrodku Pedagogicznym Szkolnictwa Artystycznego przy Ministerstwie Kultury i Sztuki. Prowadziła wykłady na Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie, współpracowała też z Redakcją Wychowania Estetycznego WSIP. Za: *Dr Helena Hohensee (Ciszewska)*, maszynopis, dokument w archiwum rodziny Hohensee. Serdecznie dziękuję panom Jackowi Marii Hohensee i Markowi Hohensee, synom Heleny i Leonarda, za udostępnienie materiałów rodzinnych; Helena Hohensee, *Życiorys*, rękopis, 15.12.1954, w: *Ciszewska-Hohensee Helena. Akta personalne pracowników*, Archiwum Muzeum Częstochowskiego, sygn. 41/1 (nr 143); Katarzyna Sucharkiewicz, *Helena Hohensee-Ciszewska – dyrektorka Muzeum Regionalnego w Częstochowie w latach 1950–1958*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego” t. 20 (artykuł oddany do druku).

¹⁰ Muzeum Częstochowskie powstało w 1905 r. z inicjatywy Oddziału Warszawskiego Towarzystwa Higienicznego i nosiło nazwę Muzeum Higienicznego. W latach 20. XX w. rozpoczęto gromadzenie zbiorów etnograficznych, przyrodniczych i historycznych związanych z regionem. W czasie II wojny światowej większość tych eksponatów uległa rozproszeniu. Za: Aleksander Jaśkiewicz, *Z dziejów Muzeum w Częstochowie*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego” 2005, t. 7, s. 15–16.

¹¹ Hohensee-Ciszewska formalnie objęła funkcję kierowniczką muzeum 1 stycznia 1950 r., przy czym nadzór nad placówką sprawowała już kilka miesięcy wcześniej, po odejściu na emeryturę swojego poprzednika Kazimierza Küna. Za: *Umowa zawarta w dn. 4.02.1950 r. między MKiSz w osobie Włodzimierza Sokorskiego Wiceministra Kultury i Sztuki a Heleną Hohensee-Ciszewską dotycząca przyjęcia przez nią od dnia 1 stycznia 1950 r. obowiązków*

cyjny muzeum, nadając mu charakter naukowo-badawczy i upowszechnieniowy. To właśnie jej częstochowska instytucja zawdzięcza powołanie działów merytorycznych i tworzenie kolekcji w ramach nowej struktury.

Pierwsze lata powojenne były dla częstochowskiego muzeum czasem niełatwym, okresem przebudowy, transformacji i usprawnień. Niewielka liczba muzealiów i wciąż, mimo zaadaptowania nowego budynku¹², dość skromne zaplecze techniczno-socjalne wpłynęły na profil działalności instytucji. Rozwój naukowy i kolekcjonerski miał skupiać się na problematyce regionalnej i dokumentowaniu dorobku lokalnej kultury.

Hohensee-Ciszewska opracowała szczegółowe plany reorganizacji muzeum, zakładające jego wielodziałową strukturę¹³. Na początku lat 50. XX w. schemat organizacyjny placówki opierał się na trzech działach: oświatowym, etnograficznym i przyrodniczym. Według założeń kierownictwa w niedalekiej przyszłości miały zostać powołane też działy sztuki i historyczny. Dyrektorce szczególnie zależało na zbudowaniu kolekcji dzieł artystycznych i udostępnieniu ich w ramach stałej wystawy. Usilnie pracowała nad realizacją tych projektów, skupiając się m.in. na programie pozyskiwania do kolekcji muzealnej prac uznanych twórców, w tym artystów środowiska częstochowskiego.

W ramach przyjętej strategii wystawienniczej w 2. połowie lat 40. i w latach 50. XX w. organizowano w muzeum pokazy bazujące na zbiorach prywatnych oraz wystawy oświatowo-wychowawcze, a także cykliczne ekspozycje prac uczniów miejscowej szkoły plastycznej i prezentacje twórców częstochowskiego oddziału Związku Polskich Artystów Plastyków¹⁴. Helena Hohensee-Ciszewska kładła szczególny nacisk na

---

kierownika Muzeum Regionalnego w Częstochowie, w: Ciszewska-Hohensee Helena. Akta personalne pracowników...

¹² Obiekt został oddany do użytku w 1951 r. Mieścił salę wystaw zmiennych oraz pracownie, magazyny sprzętów i eksponatów Za: Helena Hohensee-Ciszewska, *Realizacja projektu, maszynopis, dokument z archiwum rodziny Hohensee; Muzeum Regionalne w Częstochowie. Plany i sprawozdania własne 1950-1953*, Archiwum Państwowe w Częstochowie (dalej APCz), 8/1288/0 Muzeum Częstochowskie 1946-2006, s. 16.

¹³ Helena Hohensee, *Historia Muzeum Regionalnego w Częstochowie*, maszynopis, dokument w archiwum rodziny Hohensee; *Muzeum Regionalne w Częstochowie. Plany i sprawozdania własne 1950-1953...*, s. 54.

¹⁴ *Wystawy 1945-1990, odczyty 1962-1990*, rejestr pomocniczy, archiwum Działu Edukacji i Wystaw Muzeum Częstochowskiego.

kwestię wystaw artystycznych. Priorytetowym zadaniem było też, jak wspomniałam, stworzenie stałej galerii sztuki, co jednak wobec braku własnych muzealiów okazało się w tamtym okresie niemożliwe do zrealizowania. Dyrektorka, zdając sobie sprawę z oczekiwań opinii publicznej, dbała więc o organizowanie długoterminowych ekspozycji z zakresu malarstwa, wypożyczanych przez inne muzea¹⁵.

Sama była autorką wielu znaczących w skali regionu wystaw. Opracowała projekt stałej ekspozycji geologiczno-prehistorycznej „Dzieje Ziemi i człowieka – Ziemia opowiada” (prezentowana w latach 1952–1959) oraz pokazów czasowych, takich jak: „Wystawa sztuki regionalnej” (1946 r.), wystawa malarstwa artystów z rodu Mączyńskich: Franciszka, Mateusza i Józefa (1947 r.) i „Ekslibrysy grafików polskich” (1955 r.).

„Wystawie sztuki regionalnej” warto poświęcić więcej uwagi, ponieważ w założeniu miała ona dać początek muzealnemu działowi pamiątkarstwa częstochowskiego i sztuki cechowej¹⁶. W jej przygotowaniu, oprócz Hohensee-Ciszewskiej, brały udział: Janina Oryńżyna, badaczka sztuki ludowej, i Maria Wierzbicka, kolejna z głównych bohaterek niniejszego opracowania¹⁷.

Na ekspozycji zaprezentowano dzieła sztuki religijnej, w tym przykłady malarstwa ludowego i pamiątek dewocyjnych, czyli wyrobów typowych dla Częstochowy. Wystawa składała się z trzech działów: retrospektywy dawnej sztuki kościelnej z ziemi częstochowskiej, dewocjonałów o charakterze zabytkowym oraz współczesnej pamiątki religijnej¹⁸. W tej ostatniej sekcji zaprezentowano artystyczne wyroby

¹⁵ Wystawy dla częstochowskiego muzeum przygotowywało m.in. Muzeum Narodowe w Krakowie i Muzeum Górnośląskie w Bytomiu. Zob. *Muzeum Regionalne w Częstochowie. Plany i sprawozdania własne 1952–1959*, APCz, 8/1288/0, Muzeum Częstochowskie 1946–2006, s. 144, 215.

¹⁶ Dział pamiątkarstwa nie został ostatecznie wyodrębniony w strukturze muzeum. W protokole z inspekcji muzeum przeprowadzonej w 1949 r. przeczytamy: „Dział pamiątkarstwa częstochowskiego w swoim czasie zalecany do rozwoju jako zagadnienie naukowe przez Naczelny Dyrekcję Muzeów w Warszawie – obecnie usunięty do magazynu”. Za: *Muzeum Regionalne w Częstochowie. Kontrole zewnętrzne własnej jednostki – sprawozdania z wystaw. 1949*, APCz, 8/1288/0 Muzeum Częstochowskie 1946–2006, s. 7.

¹⁷ Regina Rok, *Zbiory Etnografii II*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego. Vademecum Zbiorów” 2005, t. 7, s. 75; *Z życia kulturalnego. Wystawa Sztuki Regionalnej*, „Głos Narodu” 1946, nr 190, s. 3.

¹⁸ *Z życia kulturalnego. Wystawa Sztuki Regionalnej...*, s. 3.

z gipsu i porcelany produkowane w częstochowskiej Fabryce Wyrobów Ceramicznych „Czyn”. Helena Hohensee-Ciszewska, przyszła dyrektorka muzeum, w opracowanym przez siebie przewodniku po wystawie napisała: „Wystawa ma na celu pokazanie sztuki częstochowskiego regionu [...]. Chce również podnieść wartość artystyczną obecnych dewocjonaliów [...], przez pokazanie wytwórcom miejscowym ciekawych tradycji regionalnych”¹⁹.

Kierownictwu muzeum, jak zostało nadmienione, zależało na ukierunkowaniu działań – wystawienniczych, kolekcjonerskich i naukowych – na problemy odzwierciedlające kulturalne cechy regionu. W takim ujęciu na pierwszy plan wysuwała się właśnie wytwórczość dewocyjna. Pod koniec lat 40. XX w. rozpoczęto gromadzenie eksponatów typowych dla sztuki częstochowskiej i mających zadowalające walory artystyczne, które udostępniano publiczności w formie wystaw czasowych. Przystąpiono do opracowywania naukowego nowo pozyskanych muzealiów.

Helena Hohensee-Ciszewska inicjowała wszystkie te działania, miała wielkie zasługi w badaniach naukowych poświęconych regionowi częstochowskiemu. Jako dyrektorka muzeum zapoczątkowała m.in. studia terenowe, prowadząc prace w zakresie inwentaryzowania, katalogowania i opracowywania zabytków sztuki tego obszaru, w tym strojów ludowych. Koncentrowała się też na sztuce pamiątkarsko-dewocyjnej, poszukując specyficznych dla regionu cech i przemian warsztatowych.

W czasie pobytu w Częstochowie pracę muzealniczki z powodzeniem łączyła z działalnością publicystyczną, pedagogiczną i odczytową. Pełniła rolę konsultantki wystaw organizowanych przez inne miejskie instytucje kulturalne²⁰. Przez kilka lat wykładała wiedzę o sztuce w szkole plastycznej oraz została założycielką i opiekunką Kółka Regionalnego działającego w tej placówce²¹. Była członkinią i jedną z inicjatorek utworzenia w 1953 r. częstochowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa

¹⁹ Helena Hohensee-Ciszewska, *Przewodnik po wystawie Częstochowskiej Sztuki Regionalnej*, maszynopis, archiwum rodziny Hohensee.

²⁰ *Muzeum Regionalne w Częstochowie. Plany i sprawozdania własne 1952-1959...*, s. 61.

²¹ Helena Hohensee, *Życiorys*, rękopis, 15.12.1954, w: *Ciszewska-Hohensee Helena. Akta personalne pracowników...; Muzeum Regionalne w Częstochowie. Współdziałanie z innymi jednostkami organizacyjnymi i instytucjami. 1952-1953...*, s. 10-11.

Historycznego²². Przez pewien czas pełniła w nim funkcję zastępcy prezesa. Brała udział w posiedzeniach, wygłaszała odczyty, prowadziła kwerendy i badania naukowe nad zabytkami regionu.

Znamy ją jako autorkę licznych publikacji o charakterze naukowym i popularnonaukowym²³. Redagowała teksty do katalogów wystaw, publikowała recenzje ekspozycji oraz artykuły informacyjne i popularnonaukowe w prasie²⁴. Popularyzowała ponadto wiedzę z zakresu historii sztuki, wygłaszając odczyty i prelekcje w bibliotece oraz w siedzibach towarzystw artystycznych i literackich²⁵.

Helena Hohensee-Ciszewska odegrała kluczową rolę w odrodzeniu i transformacji częstochowskiego muzeum w pierwszych latach powojennych. Niektóre wyznaczone przez nią założenia programowe i kierunki

²² *Muzeum Regionalne w Częstochowie. Współdziałanie z innymi jednostkami organizacyjnymi i instytucjami. 1952-1953...*, s. 33-34. Por. Maciej Trąbski, *Zamiast wstępu. Historia Polskiego Towarzystwa Historycznego. Oddział w Częstochowie*, „Częstochowskie Teki Historyczne” 2013/2014, t. 4, s. 7; Franciszek Sobalski, *Po czterech latach istnienia. Z działalności częstochowskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego*, „Życie Częstochowy” 1957, nr 186, s. 6.

²³ Z ważniejszych tytułów należy wymienić m.in.: *ABC wiedzy o plastyce*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1988; *Dzieło sztuki i jego związki z epoką*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1966 i 1967; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 2. *Województwo łódzkie*, z. 8. *Powiat radomszczański*, oprac. Helena Hohensee-Ciszewska i Jerzy Z. Łoziński, Państwowy Instytut Sztuki, Warszawa 1953; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. 2. *Województwo łódzkie*, z. 12. *Powiat wieluński*, oprac. Helena Hohensee-Ciszewska i Barbara Wolff, Państwowy Instytut Sztuki, Warszawa 1953; *Podstawy wiedzy o sztukach plastycznych*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1976 i 1982; *Przewodnik po Jasnej Górze, Częstochowie i okolicy*, oprac. Helena Hohensee i Janina Zamiarowa, Częstochowa: W. Nagłowski i S-ka, 1946.

²⁴ Wybrane artykuły: *Dział etnograficzny Muzeum Regionalnego w Częstochowie*, „Lud” 1956, t. 43, s. 366-368; *Nowa polichromia najstarszego kościoła w Częstochowie*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 60, s. 3; *Stroje ludowe regionu częstochowskiego*, „Życie Częstochowy” 1958, nr 185, s. 6; *Wystawa Sztuki Regionalnej w Częstochowie*, „Odra” 1946, nr 38, s. 6.

²⁵ Wybrane prelekcje: *Zabytki architektury regionu częstochowskiego* (NOT w Częstochowie, 1954), *Sprawozdanie z inwentaryzacji zabytków sztuki powiatów częstochowskiego i kłobuckiego* (Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Częstochowie, 1954), *Stanisław Wyspiański jako malarz* (wykład zorganizowany przez Częstochowski Oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w lokalu Biblioteki Miejskiej, 1957). Za: Helena Hohensee-Ciszewska, *Spis samodzielnych prac i opracowań*, dokument z archiwum rodziny Hohensee; *Drogi nowoczesnej plastyki*, „Głos Narodu” 1946, nr 43, s. 4; *Nowe piękne i wartościowe obrazy dla członków częstochowskiej Zachęty*, „Życie Częstochowy” 1949, nr 119, s. 6.

rozwoju, m.in. w zakresie gromadzenia zbiorów instytucji (regionalizm), są kontynuowane do dziś.

Kolejną bohaterką artykułu, Maria Wierzbicka, była malarką, absolwentką warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych, uczennicą prof. Leonarda Pękalskiego²⁶. W okresie powojennym jej prace – m.in. portrety i martwe natury – można było oglądać na częstochowskich wystawach (w tym na pokazach ZPAP Oddział w Częstochowie w 1946, 1948 i 1949 r.)²⁷.

Maria Wierzbicka była również zasłużonym pedagogiem, organizatorką Ogniska Kultury Plastycznej, a przede wszystkim Szkoły Sztuk Pięknych (powstała jako Wolna Akademia Sztuk Pięknych)²⁸, jedynej placówki edukacyjnej o profilu artystycznym w powojennej Częstochowie²⁹. Koncepcja jej założenia zrodziła się już w lutym 1945 r., z inicjatywy kilkorga lokalnych artystów, członków ZPAP³⁰. Wierzbicka została wybrana na dyrektorkę szkoły podczas pierwszego zebrania Rady

²⁶ Niniejszy fragment tekstu dotyczący działalności Marii Wierzbickiej, w skróconej formie, bazuje na artykule Katarzyna Sucharkiewicz, *Działalność częstochowskiej Szkoły Sztuk Pięknych w pierwszych latach powojennych*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego” 2021, t. 19, s. 145–153.

²⁷ *Sylwetki naszych artystów. Maria Wierzbicka*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 118, s. 3; *Katalog wystawy Związku Polskich Artystów Plastyków w Częstochowie*, Częstochowa 1946, s. 14; *Katalog wystawy malarstwa i rzeźby ZPAP w Częstochowie*, Częstochowa 1948, b.p.; *Katalog malarstwa, rzeźby, grafiki, rysunku i [sztuki] dekoracyjnej Związku Polskich Artystów Plastyków*, Częstochowa 1949, s. 13.

²⁸ Katarzyna Sucharkiewicz, *Działalność częstochowskiej Szkoły Sztuk Pięknych...*, s. 153.

²⁹ Początkowo szkoła nosiła nazwę Wolnej Akademii Sztuk Pięknych, a w latach 1946–1947 Szkoły Sztuk Pięknych. W 1948 r. placówka zmieniła nazwę na Liceum Technik Plastycznych, a w styczniu 1949 r. została upaństwowiona i przekształcona w Państwowe Liceum Technik Plastycznych, później zaś Sztuk Plastycznych. Za: Zarządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dnia 29.10.1948 r., od dnia 1.01.1949 r. (Dz. Urz. Min. Kultury i Sztuki nr 11–12 z 31.12.1948 r. poz. 93); *Zaświadczenie Ministerstwa Kultury i Sztuki nr 3716/48 z dnia 5 listopada 1948 r. dot. upaństwowienia z dniem 1 stycznia 1949 r. Liceum Technik Plastycznych w Częstochowie*, Archiwum Zespołu Szkół Plastycznych im. Jacka Malczewskiego w Częstochowie, b.p.; Barbara Wojciechowska, Grażyna Kurkowska, Katarzyna Anna Kesling, Anna Agnieszka Szablowska, *Rok 1945. Diariusz wydarzeń*, w: *Polskie życie artystyczne w latach 1944–1960*, t. 1. *Lata 1944–1947*, red. Anna Wierzbicka, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2012, s. 74.

³⁰ *70. wydanie jubileuszowe katalogu Zespołu Szkół Plastycznych im. Jacka Malczewskiego w Częstochowie*, Częstochowa: Zespół Szkół Plastycznych im. Jacka Malczewskiego w Częstochowie, 2017, s. 10.

Pedagogicznej, które odbyło się w styczniu 1946 r.³¹, i pełniła tę funkcję przez wiele lat, bo aż do 1964 r.

Opracowała ramowy program nauczania. Zgodnie z tą wstępną koncepcją celem placówki miało być wykształcenie dobrych rzemieślników artystycznych. Wierzbicka dostrzegła fakt, że miasto jest ważnym ośrodkiem przemysłu średniego i drobnego oraz miejscem rozwoju różnych gałęzi rzemiosła, w tym galanterii metalowej, zabawkarstwa, tkactwa, a zwłaszcza drobnego przemysłu dewocyjnego. Rodziła się więc potrzeba kształcenia artystycznego rzemieślników i osób planujących działania we wszystkich tych dziedzinach wytwórczości³². Dlatego też w szkole funkcjonowało przez pewien czas tzw. technikum dewocjonaliów, klasa specjalizacyjna ukierunkowana na typowe dla Częstochowy rzemiosło³³.

Program zajęć szkolnych w pierwszych istnienia placówki obejmował m.in. rysunek, malarstwo, projektowanie brył i płaszczyzn, perspektywę, anatomię, liternictwo, rzeźbę, ceramikę³⁴, a z czasem rozszerzył się o specjalizacje techniczne i zawodowe. Prowadzono też zajęcia z anatomią, wiedzy o sztuce, złotnictwa³⁵. Maria Wierzbicka uczyła m.in. liternictwa i malarstwa na szkle.

Pod kierownictwem Wierzbickiej szkoła rozwijała się prężnie. Z efektami kształcenia młodzieży można było się zapoznać naocznie

³¹ *Sprawozdanie z działalności Szkoły Sztuk Pięknych za czas od dnia 5 stycznia do dnia 14 lutego 1946 r.*, 15.02.1946, maszynopis, Archiwum Państwowe (dalej AP) w Kielcach, Urząd Wojewódzki Kielecki II, sygn. 2153, s. 10.

³² *Pismo do Departamentu Plastyki w Ministerstwie Kultury i Sztuki z dn. 3.07.1947 r. z prośbą o zatwierdzenie programu Szkoły Sztuk Pięknych w Częstochowie i nadanie jej praw państwowych*, maszynopis, AP w Kielcach, Urząd Wojewódzki Kielecki II, sygn. 2153, s. 13.

³³ *W służbie sztuki*, „Życie Częstochowy” 1947, nr 54, s. 3.

³⁴ Organizacja szkolnej pracowni ceramicznej trwała kilka lat. Pierwszym etapem było pozyskanie niezbędnego materiału (gliny mirowskiej) i budowa pieca doświadczalnego. Nie udało się zrealizować planów w krótkim czasie z uwagi na wysokie koszty inwestycji. Szkoła korzystała więc z pieców lokalnych zakładów ceramicznych, m.in. pracowni ceramicznej Stanisława Płacyda Bednarskiego. Współpracowała w tym zakresie również z fabryką „Czyn” i Wandą Szrajberówną. Zajęcia z rzeźby i ceramiki odbywały się w salach budynku szkolnego przy al. Kościuszki 10. Za: 70. wydanie jubileuszowe..., s. 18. Mówiąc o organizowaniu pracowni ceramiki, należy zaznaczyć, że zajęcia w dziale ceramicznym w szkole zostały oficjalnie wprowadzone do programu w 1950 r. Za: [Kra], *Młodzież Liceum Technik Plastycznych myśli o założeniu spółdzielni pracy*, „Życie Częstochowy” 1950, nr 140, s. 6.

³⁵ 70. wydanie jubileuszowe..., s. 11.

podczas pokazów i wystaw jej prac, organizowanych rokrocznie m.in. w siedzibie placówki³⁶ lub w salach muzeum³⁷. Oprócz aktywności wystawienniczej czy organizacji specjalistycznych kursów i warsztatów uczniowie brali udział w ogólnopolskiej inwentaryzacji zabytków sztuki powiatu częstochowskiego.

W gmachu szkolnym, jak zostało nadmienione, zorganizowano z inicjatywy dyrektorki Ognisko Kultury Plastycznej (zwane też Ogniskiem Kultury i Sztuki), w którym odbywały się regularne kursy artystyczne dla młodzieży i dorosłych oraz wykłady³⁸. Przedsięwzięcie miało na celu propagowanie sztuki plastycznej za pomocą praktycznych zajęć (nauczania rysunku, malarstwa, rzeźby i sztuki użytkowej) oraz odczytów, wycieczek artystycznych, zwiedzania wystaw i zabytków.

Pod egidą szkoły, we współpracy z miejscowym Oddziałem ZPAP, zostały uruchomione warsztaty nazwane „Atelier Malarskie i Graficzne”, które realizowały zamówienia m.in. na szyldy, napisy, etykiety reklamowe. Zlecenia wykonywali częściowo wykładowcy, wraz z uczniami, którzy pod ich nadzorem odbywali dzięki temu płatną praktykę³⁹.

³⁶ *W Częstochowie powstają kadry przyszłych techników artystycznych*, „Cychry” 1946, nr 7-8, s. 20; *Zwiedzajcie wystawę Szkoły Sztuk Pięknych*, „Życie Częstochowy” 1947, nr 5, s. 3; *Przed wystawą w Warszawie. Liceum Technik Plastycznych demonstruje dorobek artystyczny młodzieży*, „Życie Częstochowy” 1951, nr 180, s. 8.

³⁷ Szkoła Sztuk Plastycznych brała udział w wystawie szkół zawodowych zorganizowanej w Częstochowie w czerwcu 1947 r. Za: *Szkoła Sztuk Pięknych w Częstochowie* [sprawozdanie o szkole złożone do Izby Rzemieślniczej w Kielcach, 6.11.1947 r.], maszynopis, AP w Kielcach, Urząd Wojewódzki Kielecki II, sygn. 2153, s. 19; *Naprawdę interesująca wystawa plastyczna*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 149, s. 3; *Młodzież szkolną należy zainteresować wystawą malarstwa, rzeźby i metaloplastyki w Muzeum Miejskim w parku*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 163, s. 3; *Wystawa prac uczniów Liceum Technik Plastycznych*, „Życie Częstochowy” 1949, nr 140, s. 6; *Warto zobaczyć dorobek artystyczny uczniów Liceum Technik Plastycznych*, „Życie Częstochowy” 1950, nr 155, s. 6; *Dzień Częstochowy*, „Życie Częstochowy” 1952, nr 157, s. 6.

³⁸ *Wniosek do Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Kielcach o przyznanie jednorazowej dotacji na zakup epidiaskopu dla Szkoły Sztuk Pięknych w Częstochowie z dn. 30.10.1946*, maszynopis, AP w Kielcach, Urząd Wojewódzki Kielecki II, sygn. 2153, s. 3. Por. *Szkoła Sztuk Pięknych rozpoczęła pracę*, „Częstochowski Głos Narodu” 1946, nr 239, s. 5; *Sylwetki naszych plastyków. Maria Wierzbicka...*, s. 3; *Ognisko Kultury Plastycznej już czynne*, „Życie Częstochowy” 1950, nr 279, s. 4. Prelekcje odbywały się cztery razy w tygodniu w godzinach popołudniowych i wieczornych.

³⁹ *Sprawozdanie z działalności Szkoły Sztuk Pięknych w Częstochowie do dnia 20 maja 1946 r. z dnia 22 maja 1946 r.*, maszynopis, AP w Kielcach, Urząd Wojewódzki Kielecki II, sygn.

Wierzbicka, oprócz spraw dydaktycznych, kierowała też działaniami zmierzającymi do rozbudowy lokalowej placówki. Intensywnie zabiegała o zorganizowanie internatu oraz powiększenie siedziby i lepsze wyposażenie warsztatów⁴⁰.

Zespół Szkół Plastycznych im. Jacka Malczewskiego w Częstochowie zawdzięcza Marii Wierzbickiej, pierwszej dyrektorze-kobiecie, ramy organizacyjne, główne kierunki rozwoju dotyczące sfery dydaktycznej oraz początki właściwej mu tradycji (m.in. specjalizację w dziedzinach ceramiki i jubilerstwa).

Należy podkreślić, że Maria Wierzbicka współpracowała z pozostałymi trzema bohaterkami artykułu. Helena Hohensee-Ciszewska – oprócz tego, że razem z Wierzbicką przygotowała w muzeum „Wystawę sztuki regionalnej” i organizowała cykliczne pokazy prac uczniów – prowadziła zajęcia w szkole plastycznej. Z kolei Wanda Szrajberówna odegrała doniosłą rolę w zapoczątkowaniu kształcenia młodzieży w ramach specjalności ceramika, o czym szerzej w dalszej części artykułu. Z placówką Wierzbickiej ściśle związana jest również postać Bogumiły Malec – interesującej osobowości częstochowskiego środowiska kulturalnego lat powojennych – która nie tylko w niej uczyła, ale także ją współtworzyła.

Bogumiła Malec, z domu Zbiróg (1913–1987), studiowała w Akademiach Sztuk Pięknych w Krakowie (1934–1937) i Warszawie (1937–1939) oraz w Państwowym Instytucie Sztuki Teatralnej w Warszawie (1938–1939). Po zakończeniu wojny aktywnie uczestniczyła w życiu kulturalno-artystycznym Częstochowy.

Malec współorganizowała miejscowy Związek Zawodowy Polskich Artystów Plastyków (później: Związek Polskich Artystów Plastyków). Powstał on już na początku 1945 r. jako jeden z pierwszych w Polsce

---

2153, s. 12. Zob. też: *Wyciąg ze sprawozdania referatu szkolnictwa artystycznego w Wojewódzkim Wydziale Kultury i Sztuki w Kielcach za m-c maj 1946*, maszynopis, Archiwum Akt Nowych (dalej AAN) w Warszawie, MKiS w Warszawie, sygn. 2/366/0/1.3/I 380, s. 43.

⁴⁰ *Pismo do Prezydium Miejskiej Rady Narodowej Wydział Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Częstochowie z dn. 02.04.1952*, maszynopis, Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej APKat), Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach Wydział Kultury, sygn. 989, s. 4; *Pismo odwoławcze do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach z dn. 27.08.1952*, maszynopis, APKat, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach Wydział Kultury, sygn. 989, s. 13.

oddziałów tego stowarzyszenia⁴¹. Bogumiła Malec weszła w skład Zarządu. Powierzono jej funkcję sekretarza, a w kwietniu 1949 r. prezesa⁴².

Stowarzyszenie organizowało cykliczne prezentacje dokonań zrzeszonych w nim artystów⁴³. W początkowym okresie działalności związek wystąpił też z kolejnymi interesującymi inicjatywami. Uruchomił wspomnianą powyżej pracownię pod nazwą „Atelier Malarskie i Graficzne”, w której jego członkowie realizowali zamówienia z zakresu grafiki użytkowej, dekoratorskiej i reklamy⁴⁴. Był też pomysłodawcą utworzenia w mieście Szkoły Sztuk Pięknych. Bogumiła Malec odegrała czynną rolę we wszystkich tych działaniach programowych i organizacyjnych – również, jak zaznaczono, jako współzałożycielka szkoły. W pierwszych miesiącach funkcjonowania placówki prowadziła w niej doświadczalną pracownię tkacką⁴⁵.

Bogumiła Malec była ponadto członkinią na stanowisku sekretarza utworzonego w styczniu 1949 r. komitetu akcji upowszechniania kultury, którego głównym zadaniem było propagowanie sztuki. Współpracowała z Domem Kultury Częstochowskich Zakładów Przemysłu Lniarskiego

⁴¹ Barbara Wojciechowska et al., *Rok 1945. Diariusz wydarzeń...*, s. 56.

⁴² *Plastycy m. Częstochowy zorganizowali się*, „Głos Narodu” 1945, nr 4, s. 4; *Reorganizacja Zarządu Związku Artystów Plastyków*, „Życie Częstochowy” 1949, nr 94, s. 4.

⁴³ W okresie od 2 kwietnia do końca maja 1945 r. Związek zorganizował w Częstochowie wystawę *Salon Wiosenny 1945*. Zaprezentowano 122 prace z dziedziny malarstwa, rzeźby i ceramiki 24 artystów. W pokazie uczestniczyły m.in. Erna Rosenstein i Bogumiła Malec, która pokazała pięć obrazów olejnych i jeden rysunek. Za: *Salon Wiosenny 1945*, katalog, Częstochowa: Związek Zawodowy Polskich Artystów Plastyków, 1945, s. 12. Por. Jerzy Piwowarski, Jacek Mróz, *Bogumiła Zbirożanka Malec (1913-1987)...*, s. 35-36. Kolejną wystawę Związek udostępnił w sierpniu 1946 r. w salach Rady Związków Zawodowych przy Al. NMP 43. Wyeksponowano dzieła z zakresu grafiki, malarstwa i rzeźby, autorstwa lokalnych i zamiejscowych artystów. Za: *Wystawa obrazów i rzeźb w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1946, nr 181, s. 3. W kolejnych latach regularnie organizowano wystawy zbiorowe twórców zrzeszonych w ZPAP. Zob.: *Jednak odbędzie się wystawa miejscowych artystów-plastyków*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 6, s. 3; *Przed Wystawą Plastyków w naszym mieście*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 40, s. 3; Piotr Kraak, *Salon wiosenny Polskiego Zw. Artystów Plastyków*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 63, s. 3.

⁴⁴ *Komunikat Zw. Zaw. Polskich Artystów Plastyków*, „Głos Narodu” 1945, nr 234, s. 3.

⁴⁵ Pracownię zlikwidowano na początku 1946 r. Za: *Pismo Jana A. Zaremby z dn. 13.03.1946*, maszynopis, AP w Kielcach, Urząd Wojewódzki Kielecki II, sygn. 2153, s. 5; *Sprawozdanie z działalności Szkoły Sztuk Pięknych w Częstochowie do dnia 20 maja 1946 r. z dnia 22 maja 1946 r...*, s. 12.

„Stradom”. Założyła tam Teatr Kukiełkowy⁴⁶, została kierowniczką Ogniska Plastycznego, gdzie opiekowała się grupami artystów „Estetyka” i „Studium Niezależnych”⁴⁷. W latach 70. XX w. przez krótki okres stała na czele miejscowej grupy malarskiej Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych⁴⁸. Z inicjatywy Malcowej powstała w Częstochowie katowicka filia pracowni Sztuk Plastycznych, którą prowadziła, również krótko, wraz z mężem⁴⁹.

Równoległe do tej działalności publicznej – aktywności w ZPAP, prac związanych z organizacją wystaw, administracją oraz propagowaniem sztuki i edukacją – Bogumiła Malec zajmowała się własnym rozwojem artystycznym.

Była jedyną częstochowską twórczynią, która świadomie uprawiała malarstwo nieprzedstawiające. Fascynowała się wieloma dziedzinami i technikami artystycznymi. Wykonywała obrazy olejne, gwasze, kolaże i rysunki, projektowała i tkła gobeliny, malowała obrazy na jedwabnych tkaninach. Lubiła poruszać się w sferze eksperymentów formalno-stylistycznych. Jej wielkimi namiętnościami były poezja i teatr awangardowy. Pisała wiersze. Obrazom nadawała piękne tytuły, które można interpretować jako krótkie formy poetyckie.

W latach 50. i 60. XX w. organizowała tzw. kino-formy, czyli cykl wizualno-poetyckich wieczorów o charakterze parateatralnym (na wzór teatru jednego aktora). Urządzała je w Częstochowie i miastach dawnego województwa katowickiego. Jak dowodzi Jacek Mróz: „obrazy pokazywała na ekranie w powiększeniu przy pomocy epidiaskopu i czytała swoje wiersze”⁵⁰. W latach 70. XX w. podjęła próbę współpracy z Klubem Międzynarodowej Prasy i Książki, by dotrzeć ze swoją sztuką, z pokazami „kinoformowymi” do szerszej publiczności. Projekt jednak się nie powiódł.

Na wybór drogi twórczej bez wątpienia miała wpływ znajomość z twórcami przedwojennego krakowskiego teatru plastyków Cricot,

⁴⁶ Jerzy Piwowarski, Jacek Mróz, *Bogumiła Zbirożanka Malec (1913–1987)*..., s. 41.

⁴⁷ Ibidem, s. 81.

⁴⁸ Ibidem, s. 50.

⁴⁹ Przedsiębiorstwo pomagało plastynom w otrzymywaniu zleceń. Ibidem, s. 92.

⁵⁰ Ibidem, s. 13–14. Por. *Ciekawa inicjatywa częstochowskiej plastyczki*, „Gazeta Częstochowska” 1963, nr 45, s. 6.

m.in. z Erną Rosenstein i Tadeuszem Kantorem. Malcowa na prowincji podjęła swoistego rodzaju misję upowszechniania nowej, awangardowej sztuki i próbę ożywienia środowiska, wyjścia do odbiorców z propozycją świeżą, nowatorską.

Autorzy opracowań poświęconych Bogumile Malec koncentrują się na jej oryginalnej twórczości. Jak widzimy, warto przypominać też o dokonaniach artystki jako animatorki życia kulturalnego w Częstochowie.

Znaczącą rolę w tym zakresie odegrała również Wanda Szrajberówna, kilkakrotnie już przywoływana w artykule ceniona ceramiczka, która objęła funkcję kierowniczkę artystycznej działającej w latach 1945–1953 Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”⁵¹.

Wanda Szrajberówna znalazła się w Częstochowie na początku lat 40. XX w. już jako uznana twórczyni i doświadczony pedagog. Studiowała w szkołach artystycznych w Warszawie (Szkoła Sztuk Pięknych, lata 1904–1906), Paryżu, Miluzie oraz w Poznaniu (Wydział Ceramiki Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych)⁵². W 1923 r. zaczęła prowadzić własną pracownię ceramiczną w Wiśniewie pod Warszawą. Współpracowała z warszawskim Towarzystwem Popierania Przemysłu Ludowego⁵³. W 2. połowie lat 30. XX w. działała w Płocku jako nauczycielka i kierowniczka Kursu Pamiątkarstwa Regionalnego.

W okresie międzywojennym prezentowała prace na wystawach krajowych (m.in. w warszawskim Salonie Czesława Garlińskiego) i zagranicznych, w tym na słynnej Międzynarodowej Wystawie Sztuki Dekoracyjnej w Paryżu w 1925 r. Charakteryzując jej dorobek twórczy, należy podkreślić szczególne zamiłowanie artystki do form, stylistyki i ornamentyki ludowej.

Podjęwszy pracę w uruchomionej tuż po wojnie prywatnej fabryce „Czyn”, Szrajberówna podjęła się ambitnego zadania przywrócenia jakości artystycznej lokalnemu pamiątkarstwu religijnemu i upowszechniania dewocjonaliów w lepszym guście. Dla częstochowskiej wytwórni

⁵¹ Katarzyna Sucharkiewicz, *Czyn-iąc piękno...*, s. 55–62.

⁵² Ibidem; Bożena Kostuch, *Wanda Szrajberówna (1886–1962). Szkic do portretu*, „Rozprawy Muzeum Narodowego w Krakowie” 2017, t. 10, s. 211–212.

⁵³ Ibidem, s. 213; Anna Wiszniewska, *Stanisław Jagmin 1875–1961. Rzeźbiarz i ceramik eksperymentator*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN 2012, s. 35–36.

wykonała wiele interesujących pod względem formalnym projektów figur i płaskorzeźb. Nadzorowała produkcję, dbała o poziom wytwarzanych wyrobów i ich jak najszerzą promocję. To dzięki niej w Częstochowie znalazło się wielu uznanych twórców. Ceramiczka nawiązała współpracę w zakresie projektowania i polichromowania modeli z cenionymi artystami, m.in. Zofią Baudouin de Courtenay, wybitną malarką monumentalistką, prof. Janem Kurzątkowskim, współzałożycielem Spółdzielni Artystów ŁAD, i rzeźbiarką Zofią Trzecińską-Kamińską.

Fabryka bardzo szybko uzyskała zgodę na wytwarzanie wzorów na eksport, na zlecenie Ministerstwa Kultury i Sztuki⁵⁴. „Czyn” dostarczał produkty w tysiącach egzemplarzy do wielu miast europejskich, do Stanów Zjednoczonych oraz Kanady.

Kierowniczka artystyczna wytwórni zabiegała o upowszechnianie artystycznych wyrobów „Czynu” nie tylko poprzez sprzedaż, ale też udział w krajowych i zagranicznych targach oraz wystawach. Prezentowano je m.in. w Częstochowie na muzealnej „Wystawie sztuki regionalnej” w 1946 r.⁵⁵ i na Wystawie Przemysłowo-Rolniczej w 1947 r. Ponadto zaprojektowane przez Wandę Szrajberównę i zespół jej współpracowników figurki i płaskorzeźby były pokazywane na targach i wystawach m.in. w Poznaniu, Gdyni, Warszawie, we Francji (Lyon, Paryż i Bordeaux), Szwecji (Sztokholm), w Kanadzie, Stanach Zjednoczonych Ameryki (Nowy Jork i Chicago).

Pisząc o aktywności twórczej Wandy Szrajberówny, należy nadmienić, że w latach powojennych prezentowała swoje dokonania z zakresu ceramiki na ekspozycjach prac plastycznych członków częstochowskiego Oddziału ZPAP (choć do organizacji nie należała). Udostępniano je w salach muzeum: w 1949 r. na Wiosennej Wystawie⁵⁶, potem kolejno

⁵⁴ Dokument z dn. 12.07.1946 r., archiwum rodziny Ostaszewskich. Por. *Zaświadczenie Naczelnika Wydziału Oświaty i Kultury w Częstochowie*, 5.11.1948 r., archiwum rodziny Ostaszewskich.

⁵⁵ *Z życia kulturalnego. Wystawa Sztuki Regionalnej...*, s. 3; *Wystawa sztuki regionalnej w Częstochowie*, „Tygodnik Powszechny” 1946, nr 37, s. 7.

⁵⁶ Kierowniczka artystyczna „Czynu” zaprezentowała trzy kompozycje: *Matkę Boską Skępską, Matkę Boską z Dzieciątkiem i Matkę Boską Częstochowską*. Za: *Katalog malarstwa, rzeźby, grafiki, rysunku i [sztuki] dekoracyjnej Związku Polskich Artystów Plastyków, Częstochowa 1949*, s. 12; *Otwarcie salonu częstochowskich plastyków*, „Życie Częstochowy” 1949, nr 75, s. 4.

w 1954, w 1955⁵⁷, w 1956, na Wystawie Jubileuszowej Dziesięciolecia Delegatury Oddziału ZPAP w 1957⁵⁸ oraz na ekspozycji w 1958. Reprezentowała częstochowskie środowisko artystyczne na pokazach krajowych⁵⁹. Zaprojektowane i wykonane przez nią wyroby pojawiły się oczywiście również na ekspozycjach krajowych i zagranicznych, na których prezentowano dokonania wytwórni „Czyn”.

Oprócz pracy twórczej Wanda Szrajberówna zajmowała się w Częstochowie nauczaniem młodzieży. W latach 1946-1947, m.in. przy współudziale dyrekcji częstochowskiej Szkoły Sztuk Pięknych, zorganizowała na terenie fabryki „Czyn” Kursy Pamiątkarstwa Regionalnego – warsztaty ceramiczne oraz zajęcia z obraznictwa na szkle⁶⁰.

Wanda Szrajberówna była pomysłodawczynią szkoleń, opracowała ich program wraz z metodologią nauczania. Celem kursów było „budzenie w słuchaczach instynktu regionalizmu”, doradztwo i wspieranie nowoczesnego rozwoju artystycznego oraz wyszukiwanie osób uzdolnionych plastycznie, które mogłyby w przyszłości podjąć pracę zawodową w zakresie projektowania i produkcji wyrobów religijnych o walorach

⁵⁷ *Katalog VIII Wystawy Malarstwa, Rzeźby i Grafiki Oddziału ZPAP w Częstochowie, Częstochowa 1955*, b.p.; *VIII Wystawa Częstochowskich Plastyków, „Życie Częstochowy” 1954*, nr 222, s. 6.

⁵⁸ Artystka zaprezentowała kompozycje: *Matka Boska Skępska, Matka Boska „Matka Kościoła”, Matka Boska Częstochowska, Matka Boska Stolica Mądrości, Wniebowzięcie, Matka Boska Ostrobramska, Anioł Pański, Zwiastowanie*. Na podstawie: *Wanda Szrajber. Prace wykonane w warsztacie zespołu artystów D. O. C. „Czyn” /kierownik administracyjny S. Ostaszewski/ św. Rocha 38 do roku 1953*, archiwum rodziny Ostaszewskich. Por. *X Jubileuszowa Wystawa częstochowskich plastyków, „Życie Częstochowy” 1957*, nr 203, s. 6.

⁵⁹ Wanda Szrajberówna brała udział w IV Ogólnopolskim Salonie Zimowym w Radomiu (1948 r.) i w I Ogólnopolskiej Wystawie Ceramiki i Szkła Artystycznego we Wrocławiu (1954 r.). Za: *I ogólnopolska wystawa ceramiki i szkła artystycznego. Katalog wystawy*, Wrocław: Muzeum Śląskie we Wrocławiu, 1954, s. 111, poz. 1207-1208.

⁶⁰ Zakres i charakter prac wykonywanych podczas kursów opisuje Janina Oryńżyna. Według badaczki zajmowano się rzeźbą i malarstwem na szkle. W glinie lepią modele starochrześcijańskich symboli i inicjałów, świeczniki, wazony do kwiatów na ołtarze kościelne, kropielniczki, figurki aniołków i Matki Boskiej, żłóbki oraz szopki. Wykonywano wyobrażenia Matki Boskiej Częstochowskiej i Ostrobramskiej, a także „pamiątki patriotyczne”. Podczas szkoleń m.in. kopiowano kompozycje prezentowane na „Wystawie sztuki regionalnej” urzędzonej w Muzeum Częstochowskim w 1946 r. Za: Janina Oryńżyna, *Kursy pamiątkarstwa w Częstochowie*, dokument z dn. 6.06.1973, Archiwum Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstaneek (dalej AZSZ) w Kętach.

estetycznych⁶¹. Ich zadaniem było też nawiązanie kontaktu z przedstawicielami dawnej, zanikającej już tradycji w dziedzinie ludowej twórczości artystycznej⁶². Szrajberówna kładła nacisk na stronę praktyczną szkoleń – starannie dobierała pomoce techniczne, objaśniała ze szczegółami zasady formowania i odlewu, polichromowania, nanoszenia patyn i zlocenia produktów. Uczestnicy zajęć poznawali sposoby reprodukcji i seryjnego powielania własnej twórczości. W ramach szkoleń artystka wygłaszała też wykłady o sztuce i organizowała wspólne zwiedzanie wystaw muzealnych.

Dokonania uczestników kursu można było zobaczyć na częstochowskiej Wystawie Szkolnictwa Zawodowego w 1947 r. Pokaz uzyskał przychylne recenzje i był szeroko omawiany w miejscowej prasie⁶³.

Pomysłodawczyni szkoleń w dokumencie *Wyniki praktyczne* [kursów pamiątkarstwa przy Szkole Sztuk Pięknych w Częstochowie]⁶⁴ wyliczyła ich osiągnięcia. Pisała m.in.: „zrobiono krok naprzód w podniesieniu poziomu artystycznego dewocjonalii”⁶⁵. Zwracała uwagę na „wskrzeszenie” techniki malowania na szkle. Kilkanaście obrazków wykonanych tą techniką pod okiem ceramiczki przez jej uczniów zakupiło Ministerstwo Kultury i Sztuki, co bez wątpienia można uznać za wymierny sukces kursów⁶⁶.

⁶¹ Stanisław Peters, *Walka z brzydota dewocjonalistów*, „Dziennik Polski” 1947, nr 177, s. 3.

⁶² Zofia Ogulewicz, *Zagadnienie wytwórczości dewocjonalii*, „Informator Gospodarczy Okręgu Izby Przemysłowo-Handlowej w Częstochowie” 1946, nr 20, s. 158.

⁶³ W „Głosie Narodu” przeczytamy: „Na specjalną uwagę zasługują Kursy Pamiątkarstwa Regionalnego przy Szkole Sztuk Pięknych, prowadzone przy fabryce «Czyn» w Częstochowie [...]. A jak wyglądają eksponaty? Najudatniejsze są wizerunki Matki Boskiej Częstochowskiej w płaskorzeźbie imitującej kamień lub brąz. Ciekawe i wartościowe jako prymitywy są malowidła na szkle wykonane przez ludzi, którzy nigdy nie uczyli się rysunku, ani malarstwa. Kurs Pamiątkarstwa Regionalnego, to w całym tym słowa znaczeniu praca pionierska docierająca do źródeł ginącej sztuki ludowej”. Za: *Pawilon Szkół Artystycznych na Wystawie Szkolnictwa Zaw. w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1947, nr 138, s. 4.

⁶⁴ Wanda Szrajberówna, *Wyniki praktyczne* [kursów pamiątkarstwa przy Szkole Sztuk Pięknych w Częstochowie], maszynopis, AP w Kielcach, Urząd Wojewódzki Kielecki II, sygn. 2153, s. 16V.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

Wanda Szrajberówna była też zatrudniona na stanowisku nauczycielki w częstochowskiej Szkole Sztuk Pięknych⁶⁷. To właśnie ona przyczyniła się do zorganizowania w placówce kursów i pracowni ceramicznej. Do dnia dzisiejszego jest to jedna z wiodących specjalizacji w częstochowskim zespole szkół plastycznych.

Rola kobiet w powojennej kulturze Częstochowy była do tej pory przemilczana lub marginalizowana. W prowadzonych badaniach naukowych pomijano zagadnienie lub nie poświęcano mu należytej uwagi. A to właśnie kobiety, co zostało dowiedziono w artykule, dzięki zaangażowaniu i kreatywności w znaczący sposób wpłynęły na ukształtowanie i rozwój najważniejszych instytucji artystycznych w mieście. Opracowały strukturę, program działań organizacyjnych i merytorycznych ważnych placówek: Szkoły Sztuk Pięknych i Muzeum. Organizowały znaczące wystawy plastyczne, inicjowały nowatorskie działania w sferze kultury oraz zapoczątkowały prace badawcze nad sztuką regionu częstochowskiego, które do dziś są kontynuowane przez kolejne pokolenia badaczy.

Wykaz skrótów

AAN – Archiwum Akt Nowych

AP – Archiwum Państwowe

APCz – Archiwum Państwowe w Częstochowie

APKat – Archiwum Państwowe w Katowicach

AZSZ – Archiwum Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstaneek

Bibliografia

Źródła

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

2/366 – MKiS w Warszawie, sygn. I 380.

⁶⁷ Pracowała w okresie od 1.09.1949 do 31.08.1950 r. w wymiarze czterech godzin tygodniowo. Za: *Pismo Gabriela Hajdasa, Dyrektora Państwowego Liceum Sztuk Plastycznych w Częstochowie do Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie*, 1.03.1982, Archiwum Zespołu Sztuk Plastycznych im. Jacka Malczewskiego w Częstochowie, b.p.; *Ewidencja nauczycieli i admin. od roku 1945*, Archiwum Zespołu Szkół Plastycznych im. Jacka Malczewskiego w Częstochowie; *70. wydanie jubileuszowe katalogu Zespołu Szkół Plastycznych im. Jacka Malczewskiego w Częstochowie...*, s. 46.

Archiwum Muzeum Częstochowskiego

sygn. 41/1 (nr 143) – akta personalne pracowników.

Wystawy 1945-1990, odczyty 1962-1990, rejestr pomocniczy.

Archiwum Państwowe w Częstochowie

8/1288 – Muzeum Częstochowskie 1946-2006.

Archiwum Państwowe w Katowicach

12/224 – Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach Wydział Kultury,
sygn. 989.

Archiwum Państwowe w Kielcach

21/305 – Urząd Wojewódzki Kielecki II, sygn. 2153.

Archiwum Zespołu Szkół Plastycznych im. Jacka Malczewskiego w Częstochowie

Dokumentacja administracyjna szkoły (1973) [brak sygnatury].

Dokumenty dotyczące upaństwowienia szkoły (1948) [brak sygnatury].

Ewidencja nauczycieli i pracowników administracji od roku 1945 [brak sygnatury].

Księga protokołów z lat 1945-1947 [brak sygnatury].

Archiwum Zgromadzenia Sióstr Zmartwychwstaniek

Janina Oryńczyna, *Kursy pamiątkarstwa w Częstochowie*, dokument z dn. 6.06.1973
[brak sygnatury].

Archiwum prywatne rodziny Hohensee

Dokumenty dotyczące historii Muzeum Regionalnego w Częstochowie oraz życia
i działalności Heleny Hohensee-Ciszewskiej [brak sygnatury].

Archiwum prywatne rodziny Ostaszewskich

Dokumenty dotyczące działalności Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”,
1945-1953 [brak sygnatury].

Prasa

VIII *Wystawa Częstochowskich Plastyków*, „Życie Częstochowy” 1954, nr 222, s. 6.

X *Jubileuszowa Wystawa częstochowskich plastyków*, „Życie Częstochowy” 1957,
nr 203, s. 6.

- Ciekawa inicjatywa częstochowskiej plastyczki*, „Gazeta Częstochowska” 1963, nr 45, s. 6.
- Drogi nowoczesnej plastyki*, „Głos Narodu” 1946, nr 43, s. 4.
- Dzień Częstochowy*, „Życie Częstochowy” 1952, nr 157, s. 6.
- Hohensee-Ciszewska Helena, *Dział etnograficzny Muzeum Regionalnego w Częstochowie*, „Lud” 1956, t. 43, s. 366-368.
- Hohensee-Ciszewska Helena, *Nowa polichromia najstarszego kościoła w Częstochowie*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 60, s. 3.
- Hohensee-Ciszewska Helena, *Stroje ludowe regionu częstochowskiego*, „Życie Częstochowy” 1958, nr 185, s. 6.
- Hohensee-Ciszewska Helena, *Wystawa Sztuki Regionalnej w Częstochowie*, „Odra” 1946, nr 38, s. 6.
- Jednak odbędzie się wystawa miejscowych artystów-plastyków*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 6, s. 3.
- [Kra], *Młodzież Liceum Technik Plastycznych myśli o założeniu spółdzielni pracy*, „Życie Częstochowy” 1950, nr 140, s. 6.
- Kraak Piotr, *Salon wiosenny Polskiego Zw. Artystów Plastyków*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 63, s. 3.
- Komunikat Zw. Zaw. Polskich Artystów Plastyków*, „Głos Narodu” 1945, nr 234, s. 3.
- Kühn Kazimierz, *Wielka okazja*, „Przemiany. Tygodnik literacko-artystyczny i społeczny”, dodatek do „Głos Narodu” 1945, nr 2, s. 7.
- Kwaśniewski Tadeusz, *Tramwaj ruszył. Na marginesie pożegnania p. Stefanii Podhorskiej-Okołów*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 90, s. 5.
- Lasocka Anna, *Sylwetki. Zofia Trzcńska-Kamińska*, „Słowo Powszechne” 1948, nr 151, s. 4.
- Młodzież szkolną należy zainteresować wystawą malarstwa, rzeźby i metaloplastyki w Muzeum Miejskim w parku*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 163, s. 3.
- Naprawdę interesująca wystawa plastyczna*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 149, s. 3.
- Nowe piękne i wartościowe obrazy dla członków częstochowskiej Zachęty*, „Życie Częstochowy” 1949, nr 119, s. 6.
- Ognisko Kultury Plastycznej już czynne*, „Życie Częstochowy” 1950, nr 279, s. 4.
- Ogulewicz Zofia, *Zagadnienie wytwórczości dewocjonalii*, „Informator Gospodarczy Okręgu Izby Przemysłowo-Handlowej w Częstochowie” 1946, nr 20, s. 157-158.
- Otwarcie salonu częstochowskich plastyków*, „Życie Częstochowy” 1949, nr 75, s. 4.
- Pawilon Szkół Artystycznych na Wystawie Szkolnictwa Zaw. w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1947, nr 138, s. 4.

- Peters Stanisław, *Walka z brzydotą dewocjonaliów*, „Dziennik Polski” 1947, nr 177, s. 3.
- Pieńkowska Wanda, *Plastyka w służbie kościoła*, „Słowo Powszechne” 1951, nr 138, s. 4.
- Plastycy m. Częstochowy zorganizowali się*, „Głos Narodu” 1945, nr 4, s. 4.
- Podhorska-Okołów Stefania, *List z Warszawy*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 117, s. 3.
- Przed Wystawą Plastyków w naszym mieście*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 40, s. 3.
- Przed wystawą w Warszawie. Liceum Technik Plastycznych demonstruje dorobek artystyczny młodzieży*, „Życie Częstochowy” 1951, nr 180, s. 8.
- Reorganizacja Zarządu Związku Artystów Plastyków*, „Życie Częstochowy” 1949, nr 94, s. 4.
- Sobalski Franciszek, *Po czterech latach istnienia. Z działalności częstochowskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego*, „Życie Częstochowy” 1957, nr 186, s. 6.
- Stokowski Jerzy, Zofia Trzcńska-Kamińska. *Katolicka rzeźbiarka*, „ABC Nowiny Codzienne. Dodatek Niedzielnny” 1938, nr 160, s. 5.
- Sylwetki naszych plastyków. Maria Wierzbicka*, „Życie Częstochowy” 1948, nr 118, s. 3.
- Szkoła Sztuk Pięknych rozpoczęła pracę*, „Częstochowski Głos Narodu” 1946, nr 239, s. 5.
- W Częstochowie powstają kadry przyszłych techników artystycznych*, „Cychry” nr 7-8, 1946, s. 20.
- W służbie sztuki*, „Życie Częstochowy” nr 54, 1947, s. 3.
- Warto zobaczyć dorobek artystyczny uczniów Liceum Technik Plastycznych*, „Życie Częstochowy” 1950, nr 155, s. 6.
- Wystawa obrazów i rzeźb w Częstochowie*, „Głos Narodu” 1946, nr 181, s. 3.
- Wystawa prac uczniów Liceum Technik Plastycznych*, „Życie Częstochowy” 1949, nr 140, s. 6.
- Wystawa sztuki regionalnej w Częstochowie*, „Tygodnik Powszechny” 1946, nr 37, s. 7.
- Zwiedzajcie wystawę Szkoły Sztuk Pięknych*, „Życie Częstochowy” 1947, nr 5, s. 3.
- Z życia kulturalnego. Wystawa Sztuki Regionalnej*, „Głos Narodu” 1946, nr 190, s. 3.

Opracowania

- I ogólnopolska wystawa ceramiki i szkła artystycznego. Katalog wystawy*, Muzeum Śląskie we Wrocławiu, Wrocław 1954.
70. wydanie jubileuszowe katalogu *Zespołu Szkół Plastycznych im. Jacka Malczewskiego w Częstochowie*, Częstochowa: Zespół Szkół Plastycznych im. Jacka Malczewskiego w Częstochowie, 2017.

- Jackowski Aleksander, *Janina Oryńżyna*, „Polska Sztuka Ludowa” 1986, t. 40, nr 3-4, s. 252.
- Jaśkiewicz Aleksander, *Z dziejów Muzeum w Częstochowie*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego” 2005, t. 7, s. 15-25.
- Józefowicz Aniela CR, „Buda”. *Eksperymentalny Ośrodek Pedagogiczny Sióstr Zmarłychwstania Pańskiego w Częstochowie*, w: *Wspomnienia o Siostrze Jozafacie Bogolubow CR*, red. Ewa Hanter, Warszawa-Szydłowiec: Wydawnictwo Ikona, 2013, s. 16-64.
- Katalog malarstwa, rzeźby, grafiki, rysunku i [sztuki] dekoracyjnej Związku Polskich Artystów Plastyków*, Częstochowa 1949.
- Katalog wystawy malarstwa i rzeźby ZZPAP w Częstochowie*, Częstochowa 1948.
- Katalog wystawy Związku Polskich Artystów Plastyków w Częstochowie*, Częstochowa 1946.
- Katalog VIII Wystawy Malarstwa, Rzeźby i Grafiki Oddziału ZPAP w Częstochowie*, Częstochowa 1955.
- Kenarowa Halina, *Nigdy za późno! Malarstwo Janiny Oryńżyny*, „Polska Sztuka Ludowa” 1986, t. 40, nr 3-4, s. 249-251, 257.
- Kostuch Bożena, *Wanda Szrajberówna (1886-1962). Szkic do portretu*, „Rozprawy Muzeum Narodowego w Krakowie” 2017, t. 10, s. 209-224.
- Napiórkowska Agata, *Ha-Ga. Obrazki z życia*, Warszawa: Wydawnictwo Marginesy, 2023.
- Piwowski Jerzy, Mróz Jacek, *Bogumiła Zbirożanka Malec (1913-1987)*, Częstochowa: Częstochowski Klub Miłośników Historii im. Mecenasa Jana Pietrzykowskiego, 2017.
- Rok Regina, *Zbiory Etnografii II*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego. Vademecum zbiorów” 2005, t. 7, s. 63-83.
- Rottenberg Anda, *Sztuka w Polsce 1945-2005*, Warszawa: Wydawnictwo Stentor, 2005.
- Rybicki Romuald, *Zofia Kossak w częstochowskim domu dziecka*, w: *Zwyczajna świętość. Wspomnienia o Zofii Kossak*, red. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Katowice-Cieszyn: Macierz Ziemi Cieszyńskiej, 1997, s. 77-78.
- Salon Wiosenny 1945*, katalog, Związek Zawodowy Polskich Artystów Plastyków, Częstochowa 1945.
- Sikorski Robert, *Pomoc uchodźcom z Warszawy przez Polski Komitet Opiekuńczy w Częstochowie po powstaniu w latach 1944-1945*, „Ziemia Częstochowska” 2015, t. 41, s. 59-75.

- Sucharkiewicz Katarzyna, *Czyn-iąc piękno. Działalność częstochowskiej Fabryki Wyrobów Ceramicznych „Czyn”*, katalog wystawy, Częstochowa: Muzeum Częstochowskie, 2022.
- Sucharkiewicz Katarzyna, *Działalność częstochowskiej Szkoły Sztuk Pięknych w pierwszych latach powojennych*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego” 2021, t. 19, s. 145-153.
- Sucharkiewicz Katarzyna, *Helena Hohensee-Ciszewska – dyrektorka Muzeum Regionalnego w Częstochowie w latach 1950-1958*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego”, t. 20 (artykuł oddany do druku).
- Szczechowicz Hanna, *Zofia Kossak-Szczucka. Lata wojny 1939-1945*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 2008, t. 21, s. 50-57.
- Trąbski Maciej, *Zamiast wstępu. Historia Polskiego Towarzystwa Historycznego. Oddział w Częstochowie*, „Częstochowskie Teki Historyczne” 2013/2014, t. 4, s. 7-11.
- Usakiewicz Filomena Helena, Usakiewicz Edward, *Pani Zofia, jaką ją pamiętamy*, w: *Zwyczajna świętość. Wspomnienia o Zofii Kossak*, red. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Katowice-Cieszyn: Macierz Ziemi Cieszyńskiej, 1997, s. 78-81.
- Wiszniewska Anna, *Stanisław Jagmin 1875-1961. Rzeźbiarz i ceramik eksperymentator*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2012.
- Wojciechowska Barbara, Kurkowska Grażyna, Kesling Katarzyna Anna, Szablowska Anna Agnieszka, *Rok 1945. Diariusz wydarzeń*, w: *Polskie życie artystyczne w latach 1944-1960*, t. 1: *Lata 1944-1947*, red. Anna Wierzbicka, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2012, s. 51-140.
- Zdziarska-Rewska Romana, *Romeyko-Hurko, Wanda (1890-1978)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 31, red. Emanuel Rostworowski, Kraków-Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1988-1989, s. 667-669.
- Zwyczajna świętość. Wspomnienia o Zofii Kossak*, red. Krystyna Heska-Kwaśniewicz, Katowice-Cieszyn: Macierz Ziemi Cieszyńskiej, 1997.

Artykuły internetowe

- Pieńkos Andrzej, „*Jutrzenka*” *Zofii Trzcińskiej-Kamińskiej – błyskotliwy debiut legionistki i tercjanki* <https://www.lazienki-krolewskie.pl/public/upload/download/Pie%C5%84kos%20Andrzej%20-%20Trzci%C5%84ska.pdf> [dostęp: 2.08.2023].